

Intrede Opening Academisch Jaar en overdracht rectoraat

Geertekerk, uitgesproken op 31 augustus 2019

door prof.dr. Joke van Saane, Rector Magnificus en voorzitter van het college van bestuur
Universiteit voor Humanistiek, na aanvaarding van het rectoraat

Geachte aanwezigen,

Emotie en ratio, wetenschap en passie: in de ambtsketen van de UvH zijn ze kunstig met elkaar verstrengeld, als symbool voor een universiteit die beide vormen van kennen –langs de weg van de ratio, en langs de weg van emoties- in ieder geval erkent, en waar mogelijk ook een plaats gunt. Bij deze verstrengeling voel ik me helemaal thuis. Al in mijn proefschrift over emoties en religieuze ervaringen laat ik zien dat emoties een eigen vorm van ervaren en kennen impliceren, naast de reflectie op meer bewust niveau. Zowel emoties als rationaliteit leveren kennis en begrip van onszelf en van de wereld om ons heen. Dat heb ik de afgelopen jaren gezien aan de VU, en in het domein van religie en theologie, dat is ook belangrijk aan deze instelling, de Universiteit voor Humanistiek.

Sinds mijn benoeming als rector van de Universiteit voor Humanistiek moet ik zeer regelmatig de vraag beantwoorden: wat is dat eigenlijk, humanistiek? En dat blijkt dan niet zo'n eenvoudige vraag te zijn, tenminste, er is geen eenvoudig antwoord. Jaap van Praag heeft de term humanistiek bedacht om de studie naar het fenomeen humanisme te beschrijven. Dat zegt nog steeds niet zoveel, en kan op verschillende manieren ingevuld worden. Wat mij in het begrip aanspreekt is het centraal stellen van de mens en van het menselijke, en daarbij oog hebben voor de zwakke en de sterke kanten van de mens. Zwakke en sterke kanten van de mens zijn dan geen synoniemen voor respectievelijk de emotionele en rationele kanten van de mens. Sterke en zwakke menselijke eigenschappen gaan over iets anders, over de mogelijkheid en vrijheid tot handelen bijvoorbeeld; een mogelijkheid die sterk beperkt kan zijn door lichamelijke factoren, of iemands maatschappelijke positie, of iemands culturele achtergrond.

Het centraal stellen van het menselijke lijkt mij van wezenlijk belang in onze tijd. Onze samenleving staat immers voor enorme opgaven. Hier in deze kerk vandaag vormen we een fijne bubbel, maar daarbuiten kunnen we ons zeer bedreigd voelen door de klimaatproblematiek, natuurgeweld, voortdurend terrorisme, uitsluiting, politieke ontwikkelingen waarvan de uitkomsten onzeker zijn, zorg die in hoog tempo ontwikkeld wordt maar nooit genoeg lijkt te zijn. Hoe houden we deze maatschappij leefbaar? Hoe behouden we hierin de menselijke maat? Hoe blijven we trouw aan onze principes, onze waarden? Waar blijft kortom de mens in dit alles?

En nu denkt u: hier brengt ze meteen de Universiteit voor Humanistiek in, als –en ik citeer hier van de website- het academisch centrum voor zingeving en levensbeschouwing, voor de inrichting van een humane samenleving. En dat zal ik inderdaad ook doen, maar ik heb daar nog wel een omweg bij nodig; we kunnen niet doen alsof we alles al op de plank hebben liggen om de samenleving een beetje beter te maken, te humaniseren. Het is wat ingewikkelder dan dat, ben ik bang.

Om iets van dat ingewikkelde te laten zien maak ik een klein uitstapje naar mijn eigen achtergrond. Mijn vakgebied is de godsdienstpsychologie, een sub-discipline van de psychologie die het brede verschijnsel religie als onderzoeksobject heeft. Dat kan religie zijn in geïnstitutionaliseerde vorm, dat kan ook alles zijn wat de functie van religie heeft. En anders dan de theoloog of de

religiewetenschapper is de godsdienstpsycholoog gestempeld door uitgangspunten en vooronderstellingen uit de psychologie, niet uit een specifieke levensbeschouwing. Enkele van die vooronderstellingen en uitgangspunten zijn altijd een beetje slecht nieuws voor religies, inclusief een seculiere levensbeschouwing als het humanisme. Binnen de psychologie weten we dat mensen worden gemotiveerd in hun gedrag en functioneren door drie 'basic human drives', drie diepgewortelde drijfveren. Ik vat ze hier samen als self-enhancement (of de self-serving bias), connectedness en mastery. Nadrukkelijk overigens ook in deze volgorde. Self-enhancement gaat over het bewaken van het eigenbelang, het werken aan een positief zelfbeeld en het vermijden van negatieve ervaringen van het zelf. Self-enhancement is de motor onder het individualisme dat onze samenleving lijkt te kenmerken. De behoefte aan self-enhancement wordt gespiegeld uitgedrukt in de angst voor de dood, de angst voor de eigen sterfelijkheid. Die angst is misschien wel de meest existentiële menselijke emotie, en het beteugelen van die angst een fundamentele menselijke drijfveer voor gedrag en cognities.

Tegelijk met dit zoeken naar zelfbevestiging echter worden mensen gedreven door hun behoefte aan connectedness, aan verbondenheid, in andere termen uitgedrukt als de angst voor isolement en eenzaamheid. Mensen zijn relationele wezens, die inderdaad eerst en vooral om zichzelf geven, maar tegelijk ook constant zoeken naar echte relaties met anderen. Angst voor isolement en de dreiging van eenzaamheid zijn sterke incentives voor gedrag. Relationaliteit is daarmee net zo'n fundamenteel menselijk kenmerk als individualisme en self-concern. Niet om ons self-concern mee te compenseren of op te heffen, nee beide drijfveren vormen hoekstenen van ons psychologische systeem, ze bestaan naast elkaar.

Aan deze twee drijfveren kan nog een derde worden toegevoegd: het streven naar 'mastery', naar voorspelbaarheid en zekerheid. Mensen zijn self-concerned, en mensen zijn op zoek naar relationaliteit en verbondenheid. En deze beide drijfveren worden op hun beurt beïnvloed door een continue zoektocht naar voorspelbaarheid en zekerheid. Mensen kunnen heel moeilijk omgaan met onzekerheid, met niet weten wat ze kunnen verwachten. En als deze derde drijfveer onder druk komt te staan zal de eerste drijfveer van self-enhancement dominant worden, als een strategie om te kunnen dealen met de stress en de onzekerheid.

Even terug naar de gigantische en uiterst complexe problemen waarmee individuele mensen zich in onze tijd geconfronteerd zien. Deze problemen zijn mede ontstaan door het onbelemmerd en onmiddellijk toegeven aan de bevrediging van primaire belangen. Als we onszelf op één zetten, als we onze horizon beperken tot onze eigen sociale groep en als we zo veel mogelijk onzekerheid willen uitbannen ontstaan deze problemen welhaast vanzelf. Alle individuele neigingen tot self-concern sluiten elkaar per definitie uit, en vormen bouwstenen voor de ontwikkeling van het zelf-destructieve vermogen van de mensheid als geheel. De mensheid heeft monsters gebaard die onbeheersbaar en destructief zijn. Zich overgeven aan individuele belangen brengt uiteindelijk de mensheid als geheel schade toe. Het menselijk tekort als de uitvergroting van het menselijk vermogen en net zo sterk en onvermijdelijk als het vermogen van mensen tot ontwikkeling en groei.

De oplossing lijkt dan voor de hand te liggen: iedereen een beetje minder aan zichzelf en meer aan het geheel denken zou al erg helpen. Echter, de complexiteit van de werkelijkheid zorgt ervoor dat mensen steeds hardnekkiger aan hun primaire verlangens willen toegeven. Mensen worden overweldigd door de onbeheersbaarheid van de problemen met hun ingewikkelde socio-economische verbanden en complexiteit. Het uitdiepen van deze problemen leidt per definitie tot onzekerheid en onvoorspelbaarheid, op grote schaal. Hierdoor zal men geneigd zijn deze problemen te ontkennen of te simplificeren, zodat men er grip op lijkt te houden, iets wat we volop zien gebeuren in de media bijvoorbeeld, maar soms ook in de politiek of in religieuze omgevingen. De

onzekerheid en onvoorspelbaarheid zal mensen er bovendien toe brengen prioriteit te geven aan hun eigen belangen en aan hun zoeken naar verbondenheid. Men trekt zich met andere woorden dan bij voorkeur terug in de eigen sociale groep, dat is veilig, voorspelbaar, dient het eigen belang en bevredigt de behoefte aan relationaliteit. Het is echter een schijnoplossing, oplossingen voor de problemen komen niet dichterbij als die problemen niet echt onder ogen worden gezien.

Ik ben niet zo optimistisch over het menselijk vermogen de fundamentele neigingen te veranderen of te corrigeren. Daarvoor is er te veel onderzoek beschikbaar dat laat zien dat deze basismotivaties geworteld zijn in biologische, evolutionaire en neurologische mechanismen die we eerder als gegeven en feiten moeten beschouwen, dan als toevallige kenmerken van een specifieke populatie. In veel religieuze en wijsheidstradities weet men dit overigens ook al heel lang: mensen zijn tot veel goeds in staat, maar hebben ook een onuitroeibare neiging dat goede niet te doen.

Ik denk dat het dus nogal een opgave is om het academisch kenniscentrum te zijn voor zingeving en levensbeschouwing, voor de inrichting van een humane samenleving. Tegelijk denk ik dat als het ergens mogelijk is, dan is het hier, -juist vanwege de complexiteit, de taatheid, en het menselijk onvermogen-. De Universiteit voor Humanistiek is een belangrijk instituut voor de samenleving. Als UvH moeten we die samenleving dan ook duidelijk maken dat we ambitieus zijn en niet te missen. Ik wil daarbij twee kenmerken van de UvH onderstrepen: de interdisciplinariteit en het centraal stellen van het menselijke. Ik ben er stellig van overtuigd dat de hedendaagse ingewikkelde werkelijkheid alleen nog maar interdisciplinair kan worden benaderd. Als het doel is de samenleving te verbeteren schieten mono-disciplinaire oplossingen per definitie tekort. Het heil komt dan niet alleen van filosofische reflectie, of van theologische bezinning; ook niet van louter technische ontwikkelingen of strak empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Het komt wel door *de mens* (opnieuw) centraal te stellen, in plaats van een of het systeem, of in plaats van een abstracte waarheid. De mens met zijn of haar tekortkomingen, maar ook de mens met alle mogelijkheden tot groei en ontwikkeling. De mens die zich verbonden kan voelen met een hogere werkelijkheid, maar ook de mens die vrijheid heeft om die verbondenheid zelf vorm te geven. De mens die zoekt naar bezieling, inspiratie, zingeving is ook de mens die streeft naar rationele afwegingen en individuele keuzevrijheid.

De mens als grote veroorzaker van complexe problematiek, maar ook de mens als de sleutel tot de oplossing: ik aanvaard met overtuiging het ambt van rector en voorzitter van de Universiteit voor Humanistiek omdat hier deze mens centraal staat.

Mij staat voor ogen een universiteit die mensen –studenten, medewerkers en de samenleving om ons heen- stimuleert tot een volwassen levenshouding, waarin ruimte is voor verantwoordelijkheid en sensitiviteit. Ruimte voor rationaliteit en gevoel. Vanuit een inclusieve attitude en aandacht voor de veelkleurigheid aan zingeving, levensbeschouwing en inspiratie die onze tijd en samenleving kenmerkt. Door jezelf te leren accepteren en door goede relaties met anderen te onderhouden, door het beste uit jezelf te halen, door betekenis en zin aan je leven te geven, en door een zekere autonomie te behouden komt er een enorm potentieel beschikbaar, zowel op individueel als sociaal niveau. Persoonlijk leiderschap is de sleutel naar een sterke en relevante academische gemeenschap.

Dat past bij een ambitieus studieprogramma waarin zeer gemotiveerde en getalenteerde studenten werken met professionele docenten en de beste onderzoekers; een programma ook dat hoge eisen stelt aan resultaten en studievoortgang. Een programma dat interessant is voor een zeer diverse en internationale studentenpopulatie.

Dat is mogelijk aan een Universiteit waarin de buitenwereld naar binnen wordt gebracht, waarin we niet fatalistisch zijn over het systeem, met mensen die niet naïef zijn, of te optimistisch, levend in een positieve bubbel. Dat kan in een ambitieuze universiteit die tot de internationale top op haar terrein

behoort en een factor van belang is voor samenleving en overheid. Laten we zo beginnen en verdergaan met het verbeteren van de samenleving, laten we iets goeds aanpakken en laten we dat goed doen, en daarmee een inspiratie zijn in de samenleving en in de academische wereld.

Ik dank de leden van de Raad van Toezicht en het bestuur van het Humanistisch Verbond voor het in mij gestelde vertrouwen. Ik zal mijn uiterste best doen dat vertrouwen niet te beschamen, en deze universiteit naar beste vermogen te dienen.

Ik dank ook in het bijzonder mijn voorganger, Gerty Lensvelt. Zij laat de UvH achter als professionele en succesvolle universiteit, die aan alle moderne academische standaarden voldoet. Zij heeft ongelooflijk veel bereikt voor en met de universiteit, ik kan daar alleen maar zeer dankbaar gebruik van maken.

En ik kijk uit naar de nadere samenwerking met de collega's binnen de universiteit. De eerste gesprekken zijn veelbelovend. Wat een energie, talent en capaciteit! En de studenten dank ik voor hun aanwezigheid hier, dat getuigt van betrokkenheid bij de instelling. Ik hoop velen van jullie te ontmoeten, en ik wens jullie allen een leerproces toe dat soms pijn doet en moeite kost, maar je uiteindelijk op een hoger niveau zal brengen.

Ik dank u.